



УДК: 376-056.264:616.89-008.434/.5:[373.3/016:811.161.2]



ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ КОРЕКЦІЙНОЇ РОБОТИ ВЧИТЕЛЯ-ЛОГОПЕДА З РОЗВИТКУ ФОНЕМАТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ У ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ З ТЯЖКИМИ ПОРУШЕННЯМИ МОВЛЕННЯ

Валентина ІЛЬЯНА, Інститут спеціальної педагогіки Національної академії педагогічних наук України, м. Київ, Україна, valentynailiana@gmail.com

Представлено погляди до проблеми організації корекційної роботи вчителя-логопеда з розвитку фонематичних процесів у дітей молодшого шкільного віку з тяжкими порушеннями мовлення. Наведено принцип поетапної роботи та особливості добору завдань з урахуванням послідовності визначених етапів становлення фонематичних процесів, відповідно до психолінгвістичної періодизації розвитку мовлення.

Окреслено зміст методики та наведено приклади завдань. Закцентовано увагу на вагомості ознайомлення дітей із диференційними ознаками схожих за акустико-артикуляційними ознаками фонем, розвитку фонематичного аналізу в зовнішньому та внутрішньому планах, відпрацюванні звуко-буквеного аналізу і синтезу, мовленнєвого аналізу і синтезу та закріпленні отриманих навичок під час виконання різноманітних за складністю завдань. У статті наголошується на тому, що такий підхід дасть можливість грамотно організувати роботу з корекції та розвитку фонематичного слуху молодших школярів із тяжкими порушеннями мовлення.

Ключові слова: фонематичне сприймання, фонематичні уявлення, звуковий аналіз, діти з тяжкими порушеннями мовлення.

Валентина ИЛЬЯНА, Институт специальной педагогики НАПН Украины, г. Киев, Украина
ОСОБЕННОСТИ ОРГАНИЗАЦИИ КОРРЕКЦИОННОЙ РАБОТЫ УЧИТЕЛЯ-ЛОГОПЕДА ПО РАЗВИТИЮ ФОНЕМАТИЧЕСКИХ ПРОЦЕССОВ У ДЕТЕЙ МЛАДШЕГО ШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА С ТЯЖЕЛЫМИ НАРУШЕНИЯМИ РЕЧИ

Представлен современный взгляд на проблему организации коррекционной работы учителя-логопеда по развитию фонематических процессов у детей с тяжелыми нарушениями речи. Приведены принципы поэтапной работы и особенностей подбора заданий с учетом последовательности этапов становления фонематических процессов в соответствии психолингвистической периодизации развития речи. Определено содержание методики и приведены примеры заданий. Акцентируется внимание на важности ознакомления детей с дифференциальными свойствами фонем, развитием звукового анализа и синтеза во внешнем и внутреннем планах, обрабатывание звуко-буквеного анализа и синтеза, речевого анализа и синтеза, а также закреплении полученных навыков во время выполнения разнообразных по сложности заданий. Подчеркнуто мысль о том, что такой подход создаст возможность организовать работу по развитию фонематического слуха у младших школьников с тяжелыми нарушениями речи.

Ключевые слова: фонематическое восприятие, фонематические представления, звуковой анализ, дети с тяжелыми нарушениями речи

© Ільяна В., 2015



Valentyna ILIANA, Institute of Special Pedagogics NAPS of Ukraine, Kiev, Ukraine

MODERN APPROACH TO THE PROBLEM OF ORGANIZATION OF CORRECTION AND DEVELOPMENT OF PHONEMIC HEARING PRIMARY SCHOOL PUPILS WITH SEVERE SPEECH DISABILITIES

The article presents a modern approach to the problem of organization of correction and development of phonemic hearing primary school pupils with severe speech disabilities. The article presents the way of construction of correctional work. The article considers the way of building a correctional work. Considered psycholinguistic periodization speech development. It appears here as a starting circuit for competent construction of correctional work. In accordance with this article presents a methodology for the phased development of phonemic and correction processes. Are examples of different tasks in terms of complexity (simple to complex). Describes the features of the use of these tasks. It is paid attention to the significance of learning of differentiated sounds characteristics which are acoustically and articulatory similar to each other, to phonemic analysis development in the introspective and exoteric way, to the sound-letter analysis and synthesis forming, to the speech analysis and synthesis redundancy in the complexity-different tasks. The following material can be used by speech therapist as a base. This makes it possible to use a differentiated approach during the remedial work to address violations of phonemic aspects of speech in primary school pupils with severe speech disabilities.

Keywords: phonemic perception, phonemic image, sound analysis, primary school pupils with severe speech disabilities.

Актуальність проблеми організації логопедичного впливу з метою розвитку фонематичних процесів у дітей із важкими порушеннями мовлення (ТІМ) зумовлюється необхідністю розроблення методичного забезпечення відповідно до онтогенетичних закономірностей розвитку мовлення дитини.

Писемне мовлення, як відомо, формується на базі усного, а відхилення в його формуванні перешкоджають успішному опануванню предметів мовного циклу. Для опанування грамотою необхідною основою є психофізіологічна готовність дитини, основними умовами якої є достатній рівень розумового розвитку та усного мовлення, а саме зв'язного мовлення, правильності звукового оформлення мовлення та лексико-граматичної його сторони [5; 7]. Недоліки з боку зазначених компонентів негативно впливають на навчання читання й письму та, в деяких випадках, провокують виникнення стійких розладів у писемному мовленні дітей [2, 3, 4]. На час ознайомлення дитини з графічними образами звуків у них мають бути сформованими вміння виділяти окремий звук у слові та визначати послідовність звуків слова. Ці вміння забезпечуються достатнім рівнем сформованості фонематичних процесів – сприймання, уявлення, звукового аналізу та синтезу слів. Зазначені функції залежать від рівня розвитку слухової уваги, пам'яті та слухового контролю, а також достатнього рівня розвитку розумових операцій.

Для ефективної організації корекційної роботи, ще під час планування та добору завдань, учителю-логопеду, на нашу думку, необхідно дотримуватись послідовності визначених етапів становлення фонематичних процесів, відповідно до психолінгвістичної періодизації розвитку мовлення [8]:

1) фонематичне сприймання;

2) фонематичні уявлення (головною умовою виконання завдань є *абсолютне уникання артикулювання* слів дитиною, а також *уникання опори на слухове сприймання*. Тобто дитина має виконувати завдання без проговорювання слів чи то педагогом, чи то самостійно);



3) звуковий аналіз у зовнішньому плані (тобто з опорою на слухове сприймання слова, вимовлюваного педагогом (що є легшим варіантом завдання), або дитиною (більш складний варіант завдання));

4) звуковий синтез у зовнішньому плані;

5) звуковий аналіз у внутрішньому плані (тобто без опори на слухове сприймання слова, без будь-якого проговорювання чи то артикулювання, тільки за уявленням);

6) звуковий синтез у внутрішньому плані.

Розглянемо зміст методики, спрямованої на розвиток фонематичних процесів більш детально (методику апробовано в межах експериментального дослідження, що проводилося на базі шкіл-інтернатів для дітей із ТВМ місті Києва та Василькова).

На першому корекційному етапі основною умовою виконання завдань з розвитку фонематичних процесів є їх виконання дитиною без опори на власне вимовляння. *Робота на заняттях має спрямовуватись на розвиток фонематичних процесів на основі еталонного вимовляння логопеда (фонематичне сприймання, звуковий аналіз та синтез).*

На другому корекційному етапі роботу має бути спрямовано на розвиток фонематичного сприймання (з опорою на еталонну вимову педагога), звукового аналізу й синтезу (з опорою на власну вимову) та фонематичні уявлення.

На третьому корекційному етапі роботу має бути спрямовано на вдосконалення фонематичних процесів – уявлення, звукового аналізу та синтезу – лише за уявленням (без залучення слухової та артикуляційної аналізаторних систем).

Завдання до кожного етапу мають добиратись за принципом поступового ускладнення, що, на нашу думку, забезпечить високу гнучкість корекційної методики та, відповідно, сприятиме її ефективності (за умов правильно визначеного механізму порушення [1]). Розглянемо детальніше особливості добору матеріалу та принцип його використання на кожному з корекційних етапів.

Під час роботи над розвитком фонематичного сприймання, простих форм аналізу та синтезу матеріал пропонується лише з еталонного звучання логопеда, максимально уникаючи впливу недоліків вимовляння учнями. До завдань на початковому етапі мають входити найпростіші для сприймання й оперування звуки, звукові комплекси та слова (від односкладових до складніших за будовою – дво-, три- й чотирискладових). Матеріал має плавно та поступово насичуватись складними для вимовляння фонемами. Таким чином, удосконалення фонематичних процесів відбуватиметься за рахунок поступового розвитку фонематичного сприймання (починаючи, за необхідності, з перцептивного рівня) за допомогою опори на правильну вимову логопеда.

На другому корекційному етапі під час роботи з розвитку фонематичного слуху основним стає матеріал, що містить звуки, які діти вимовляють неправильно. Виконуючи завдання з розвитку звукового аналізу та синтезу, діти спираються на власне артикулювання. Такий принцип добору матеріалу та виконання завдань зумовлений тим, що в цей період корекції вимова учнів уже певним чином скомпенсована, більшість раніше неправильно вимовлюваних фонем перебуває на етапі активної автоматизації й потребує постійного залучення уваги до них дитини. Це не є занадто складним та непосильним завданням для молодших школярів із ТПМ. Таким чином, підвищення складності завдань має відбуватися не лише завдяки ускладненню самого матеріалу, а й через зміни опори під час роботи з ним.

На третьому корекційному етапі матеріал до завдань із розвитку слухових фонематичних процесів має бути максимально насиченим складними для вимовляння звуками, а також багатоскладовими словами зі збігом приголосних. Такі спеціально створені умо-



ви вимагають достатньо високого рівня концентрації уваги до фонемного складу слів, скомпенсованості недоліків звуковимови та певного рівня сформованості фонематичних процесів. Розвиток і вдосконалення останніх відбувається завдяки зміні умов уже звичних завдань. Так, під час виконання звукового аналізу слів для дітей залишатиметься провідною єдина опора – власне уявлення.

Розглянемо приклади завдань корекційної методики й особливості варіювання їхньої складності відповідно до визначеного корекційного етапу.

Розвиток фонематичних процесів (сприймання, уявлення) та звукового аналізу й синтезу (з опорою на мовлення логопеда, з підключенням власної вимови, за уявленням).

1 тип завдань – розвиток фонематичного сприймання.

Аналогічні завдання з поступовим ускладненням матеріалу (від звуку, складу – до одно-, дво-, три- чотирискладових слів) необхідно використовувати під час корекційно-розвивальної роботи на відповідному етапі.

Мета: розвиток фонематичного сприймання.

Завдання виокремити на слух задане слово з-поміж слів, схожих за лексичним значенням, а також слів, схожих за звучанням.

Інструкція: плесни в долоні, коли почуєш слово **дощ**.

Слова: *хмара, ліс, весна, борщ, весна, дощ, зошит, куц, річка, хвощ, чоботи, дощ, калюжа, дощ, вода.*

Мета: розвиток фонематичного сприймання.

Завдання виокремити на слух заданий звук з-поміж інших звуків (далеких та близьких за акустико-артикуляційними ознаками).

Інструкція: я буду називати звуки, а ти будеш ловити лише звук «...». слухай уважно, коли почуєш звук «...» – «лови» його, плескай у долоні.

Звуки:

[С] – а о с и е у с і у е а а с с о і с и е

[А] – і е а и і о і е у а и е і и а о и е а

[Л'] – л л л л' л л л л' л л л л'

[С] – с ш з с ц ч с ж з ц с ш ш с щ ц с

[Ж] – ж з з д ж ж ч щ ж з ш ж ж ш з ч ж

[П] – п б д п' в б п б п п' п' п п б б п

Мета: розвиток фонематичного сприймання.

Завдання виокремити на слух заданий склад з-поміж інших складів (далеких та близьких за акустико-артикуляційними ознаками).

Інструкція: я буду називати склади, а ти будеш ловити лише склад «...», слухай уважно, коли почуєш склад «...» – «лови» його, плескай у долоні.

[СУ] – са шу зу са ци чу су жо зе ці со ше ши си ца су

[АК] – ла ак ло ал ак кла га ак іг уг ак ог

[ШЕ] – еш же ше зе зе ше дже еш же че ще же зе ше же еш же ше зе че

Мета: розвиток фонематичного сприймання.

Завдання виокремити на слух заданий звук у слові.

Інструкція: я буду називати слова, а ти будеш ловити лише ті, де є звук «...». Слухай уважно, коли почуєш звук «...» у слові – «лови» його, плескай у долоні.

[О] дорога, мир, дім, сорока, кіт, сова, вінок, опосум, пар, родина.

[І] сім, блакитний, підкова, сірий, зоопарк, хижак, ніч, собака, піч.



[Н] кінь, лопата, носоріг, мука, нива, калина, лапа, лампа, малина, ноги, ніс, пісок, горобина, бігати, машина, Микола, камінь, мак.

[Р] ракета, рик, лапа, кора, вовк, баран, клавіші, лицар, відро, клей.

[З] салат, злива, слива, салют, зірка, слизко, шия, казка, мотузка, синій, змія, коса, коза, басейн, базар, овес, пес, жирафа, зозуля, кажан, жердина, замок.

[Ш] шишка, чорний, жолудь, щавель, пшона, качка, кішка, джміль, кошик, жменя, шланг, жаба, шафа, жага, щука, жетон, шезлонг, штанга, чашка.

[К] клоун, гладіолус, гава, пакет, камінь, вагон, ховрах, килим, молоко, паска, виделка, гудзик, праска, парасоля, гедзь, зозуля, кавун, гриб, хижак.

[ДЖ] дзижчить, джміль, драбина, баклажан.

Мета: розвиток фонематичного сприймання.

Завдання розрізнити на слух слова-пароніми.

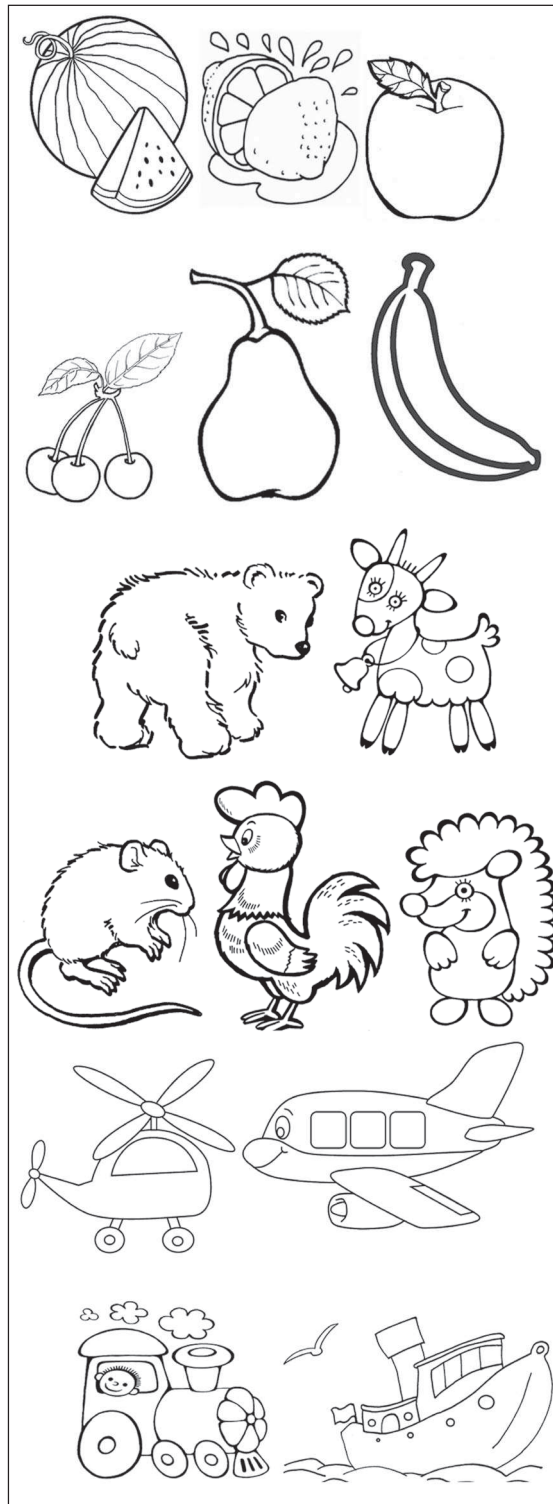
Інструкція: я буду називати предмети, а ти – де це намальовано (для виконання пропонується серію спеціально дібраних картинок із словами-паронімами).

2 тип завдань – розвиток фонематичних уявлень.

Мета: розвиток фонематичного уявлення.

Завдання: дитині пропонується **мовчки** знайти зображення предмета, назва якого містить заданий звук, а потім розфарбувати його (під час знаходження потрібного малюнка дитинка має надути щічки, або закусити кінчик язичка, з метою уникнення опори на власне артикулювання. Малюнки пропонуються дитині без їхнього називання педагогом. Звісно, що після того, як дитина віднайшла правильне зображення та переходить до його розфарбовування надувати щічки або закушувати язичок вже немає потреби).

Інструкція: Подивись уважно на картинки. Надуй щічки. Покажи в якому слові є звук **К** (Ш, М, Б, тощо)? А тепер назви його (перевіряємо правильність виконання завдання). Давай тепер розфарбуємо.





Мета: розвиток фонематичних уявлень.

Інструкція: ось два будиночки. В одному живуть слова зі звуком Ж, в іншому – зі звуком З. Розклади предмети в потрібні будиночки (аналогічно на звуки р–л, т–д, п–б, ч–ц) (для виконання пропонується серія спеціально дібраних картинок із заданими звуками у різних позиціях).

Мета: розвиток фонематичних уявлень.

Завдання: дібрати слова на заданий звук з-поміж різноманітних малюнків.

Інструкція: придумай слова, у яких є звук С; Ш; Р; Б; М, тощо.

З тип завдань – розвиток звукового аналізу та синтезу

(спочатку у зовнішньому плані:

а) з опорою на правильну вимову педагога;

б) з опорою на власне вимовляння,

потім – у внутрішньому).

Мета: розвиток звукового аналізу у зовнішньому плані (потім у внутрішньому плані).

Завдання проаналізувати звуковий склад слів, назвати останній звук у слові.

Інструкція: назви останній звук у слові.

Слова: бік, ніс, вода, дзеркало, вогонь, скеля, пісок, пиріг, ворона, мотоцикл, палац, скорпіон, вітерець (слова називає педагог).

Слова: вовк, рука, слон, палець, слива, помідор, корабель (слова пропонуються у вигляді відповідних картинок та не проговорюються ані педагогом, ані дитиною).

Мета: розвиток звукового аналізу у зовнішньому плані (потім у внутрішньому плані).

Завдання проаналізувати звуковий склад слів, назвати перший звук у слові.

Інструкція: назви перший звук у слові.

Слова: лампа, акула, їжак, ховрашок, ранок, зошит, щавель, яблуко, колодязь, листок, сила, коліно, гілка, гава, матрос, алича (слова називає педагог).

Слова: хліб, кавун, акваріум, вікно, шланг, лікар, черепаха, жаба, комар, вудка, джміль (слова пропонуються у вигляді відповідних картинок та не проговорюються ані педагогом, ані дитиною).

Мета: розвиток звукового аналізу у зовнішньому плані (потім у внутрішньому плані).

Завдання проаналізувати звуковий склад слів, визначити кількість звуків у слові.

Інструкція: визнач скільки звуків у слові.

Слова: сік, синиця, сова, ворог, ніс, корова, чай, крокодил, коридор (слова називає педагог).

Слова: мак, вогонь, кінь, їжак, квітка, папір, самокат, сіно, синиця, прапорець. (слова пропонуються у вигляді відповідних картинок та не проговорюються ані педагогом, ані дитиною).

Мета: розвиток фонематичного аналізу в зовнішньому плані (потім у внутрішньому плані).

Завдання проаналізувати звуковий склад слів, назвати звуки, зберігаючи послідовність.

Інструкція: з яких звуків складаються ці слова. Назви їх.

Слова: сік, сова, білка, зима, синиця, береза, прапор (слова називає педагог).

Слова: мак, слон, ліс, квітка, папір, самокат, жирафа, ворона, велосипед (слова пропонуються у вигляді відповідних картинок та не проговорюються ані педагогом, ані дитиною).

Мета: розвиток звукового аналізу (у зовнішньому плані/ у внутрішньому плані).

Завдання: Дітям пропонують послухати слова. Якщо в слові є заданий звук, наприклад, [м], треба відкласти картку із відповідною друкованою буквою м. Потім порахува-



ти кількість карток-букв та перевірити правильність виконання завдання. (Складнішими варіантами цього завдання є зміна стимульної основи – дітям демонструють картинки, вони самостійно називають слова та визначають наявність чи відсутність необхідного звука; аналогічно виконують завдання на рівні уявлень – учень переглядає картинку та зі затиснутим між зубами язичком, або з надутими щічками (без будь-якого артикулювання) виконує завдання, логопед не озвучує слова).

Мета: розвиток звукового аналізу та синтезу.

Завдання: дітям пропонують прослухати слова (розглянути картинку й самостійно назвати кожну; розглянути картинку мовчки, за необхідності з затиснутим між зубками язичком), виокремити в кожному останній звук, з отриманих звуків скласти нове слово. Перевірити відповідь порівнявши із відповідним перевернутим задалегідь малюком.

Слова:

Пес, сіно, дім – сом.

Клен, піаніно, прапор, троянда – нора.

Ставок, ложка, дуб, корова, банан – кабан.

Ніс, коло, базар, зерно, сік, рука – сорока.

Мета: розвиток звукового аналізу.

Завдання: прослухати слова – назви зображень на малюнках (розглянути малюнок та озвучити їх; роздивитися мовчки), знайти ті, які починаються на заданий звук, покласти під ними фішку.

Мета: розвиток звукового аналізу за уявленнями.

Завдання: знайти з-поміж слів таке, що відповідає намальованій звуковій схемі, наприклад: – ==

Мета: розвиток фонематичних уявлень, звукового аналізу та синтезу.

Завдання: дібрати слова на кожен звук, який входить до складу слова – назви малюнка (логопед озвучує назву; педагог демонструє малюнок, назву якого діти проговорюють самостійно; дитина розглядає малюнок мовчки).

Наприклад:

П А Р – парта (постіль, паровоз, приклад), ананас (абрикос, артист, автобус), розетка (роги, рукава, рукавиці, ромашка).

К Р А Н – колір (корабель, крокодил, карась), радіо (редиска, Роман), апельсин (аптека, арена, Артемон), ножиці (новини, нитки).

В Е С Н А – вовк (ворота, ворог, вода), електропоїзд (електрика, електроніка), садок (сир, син, соловей), носоріг (намисто, нога, нота), акваріум (акула, айстра, актор).

Мета: розвиток складового аналізу та синтезу.

Завдання: розшифрувати переплутані за складовою будовою слова, знайти відповідне слово серед карток із зображенням предметів (переплутані склади називає логопед, а дитина тим часом їх розглядає; дитина прочитає надруковані склади самостійно голосно (за умов, коли дитина вміє читати склади); дитина лише прослуховує склади без зорової опори та запам'ятовує їх).

Наприклад:

Ран ба – баран, ро пе – перо, ло со вей – соловей, мо зи ро во – морозиво, че ви ре ки – черевики, сні вик го – сніговик, ро во на – ворона.

Мета: розвиток звукового аналізу.

Завдання: зі слів, які пропонує логопед, виокремити кожен третій (перший, другий, останній) звук й викласти відповідну букву. З допомогою логопеда прочитається слово, яке утворилось (дитині демонструють картинку, але слова вимовляє логопед; дитина розглядає малюнок та самостійно проговорює слова; дошкільникові пропонують картинку, дитина мовчки, за необхідності із закушуванням кінчика язика, виконує завдання).



Наприклад:

кожен перший звук: Ластівка, Електричка, Вода – Л Е В;

кожен третій звук: коРабель, крОпива, каБан, крОсівки, кіТ – Р О Б О Т.

Відповідно до наведених прикладів, за аналогією логопед може вільно добирати необхідний матеріал. Навіть епізодична, проте обов'язково систематична робота за представленою вище методикою, може з успіхом використовуватись як на фронтальних заняттях, так і під час індивідуальної роботи логопеда з дитиною.

Представлена поетапність у роботі з розвитку фонематичного слуху дасть можливість педагогові реалізувати диференційований підхід відповідно до механізму порушення, тобто дасть можливість організувати роботу з того щабля розвитку, на якому знаходиться дитина.

ЛІТЕРАТУРА

1. Данілавичюте Е. А. Методика викладання теми «Правопис» у молодших класах загальноосвітньої школи для дітей із ТПМ (тема: «Написання глухих і дзвінких приголосних») / Е. А. Данілавичюте // Дефектологія. Особлива дитина: навчання та виховання. – 2012. – № 1. – С. 6 – 13.

2. Ільяна В. М. Вивчення стану сформованості фонематичних процесів у дітей з порушеннями мовленнєвого розвитку в контексті попередження дислексій / В.М. Ільяна // Особлива дитина: навчання та виховання. – 2014. – № 4. – С. 31 – 38.

3. Ільяна В. М. Подолання дислексій в учнів 2-4 класів загальноосвітніх шкіл для дітей з тяжкими порушеннями мовлення / В. М. Ільяна // Особлива дитина: навчання та виховання. – 2014. – № 1. – С. 18 – 27.

4. Ільяна В. М. Технології визначення особливостей рецептивної діяльності у контексті попередження дислексій у дітей з порушеннями мовленнєвого розвитку / В.М. Ільяна // Дефектологія. Особлива дитина: навчання та виховання. – 2012. – № 3. – С. 6 – 10.

5. Ковшиков В. А. Психолінгвістика. Теорія речевої діяльності : [учеб. пособие] / В. А. Ковшиков, В. П. Глухов. – М. : АСТ : Астрель, 2007 – 318с.

6. Корнев А. Н. Нарушения чтения и письма у детей (диагностика, коррекция, предупреждение): [уч.- метод. пособие] / А. Н. Корнев – СПб. : МиМ, 1997. – 286с.

7. Лурия А. Р. Очерки психофизиологии письма / А. Р. Лурия. – М.: Изд-во АПН РСФСР, 1950. – 83с.

8. Соботович Е. Ф. Психолінгвістическа структура речевої діяльності і механізми її формування / Е. Ф. Соботович. – К. : ИЗМН, 1997. – 44 с.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Danilavichute E. A. (2012). Metodika vykladannia temy «Pravopys» u molodshyh klasah zagalnoosvitnoi shkoly dla ditei iz TPM (tema: «Napysannia gluhyh i dzvinkyh prigolosnih»). Exceptional child: teaching upbringing, 1, 6 – 13. (In Ukrainian).

2. Iliana V. M. (2014). Vyvchennia stanu sphormovanosti fonematychnyh protsesiv u ditei z porushenniamy movlennievoho rozvytku. Exceptional child: teaching upbringing, 4, 31–38. (In Ukrainian).

3. Iliana V. M. (2014). Podolannia dysleksii v uchniv 2-4 klasiv zagalnoosvitnih shkil dla ditei z tiazhkymy porushenniamy movlennia. Exceptional child: teaching upbringing, 1, 18–27. (In Ukrainian).

4. Iliana V. M. (2012). Tekhnologii vyznachennia osoblyvosti retseptyvnoi diialnosti u konteksti poperedzhennia dysleksii u ditei z porushenniamy movlennievoho rozvytku. Exceptional child: teaching upbringing, 3, 6–10. (In Ukrainian).

5. Kovshikov V. A. (2007). Psiholingvistika. Teoria rechevoj dejatel'nosti (Psycholinguistics. Theory of speech activity : [tutorial]) M. : AST : Astrel. (In Russian).

6. Kornev A. N. (1997). Narushenie chteniia i pisma u detej (diagnostica, korekcija, predupregdenie) (Violations of reading and writing in children (diagnosis, correction, prevention): [study guide]) SPb.: MiM. (In Russian).

7. Lurija A. R. (1950). Oчерки психофизиологии письма (Psychophysiology writing essays). – М. : Izd-vo APN RSFSR. (In Russian)

8. Sobotovitch E. F. (1997). Psiholingvisticheskaia struktura rechevoj dejatel'nosti i mehanizmy ejo formirovaniia (Psycholinguistic structure of the speech activity and mechanisms of its formation). Kiev: IZNM. (In Ukrainian).